

XXXVIII OLIMPIADA FIZYCZNA (1988/1989). Stopień II, zadanie doświadczalne – D

Źródło: Komitet Główny Olimpiady Fizycznej;
Jan Mostowski: Fizyka w Szkole, nr 4, 1989 r.

Nazwa zadania: Wyznaczanie parametrów układu dwóch jednakowych soczewek skupiających i ich ogniskowej.

Działy: Optyka geometryczna.

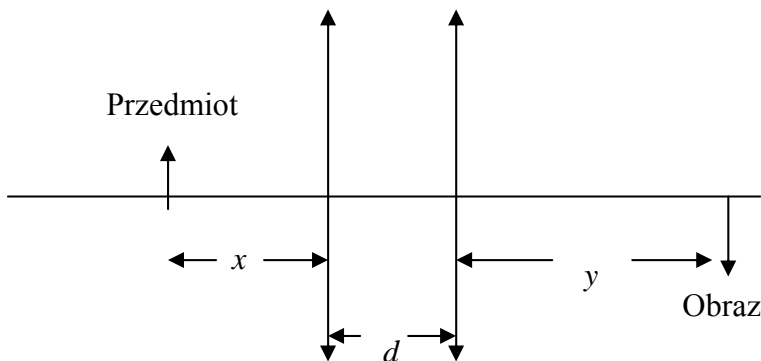
Słowa kluczowe: soczewka skupiająca, cienka, obraz, przedmiot, ogniskowa, ognisko, źródło światła,

Zadanie doświadczalne – D, zawody II stopnia, XXXVIII OF.

W przypadku dwóch jednakowych soczewek cienkich, ustawionych tak jak na rys. 1, spełniona jest zależność:

$$\frac{1}{x-a} + \frac{1}{y-a} = \frac{1}{F};$$

gdzie: x i y są odległościami przedmiotu i obrazu od soczewki, F i a są pewnymi stałymi dla danej konfiguracji soczewek.

Rys. 1.

Wielkości te zależą od ogniskowych soczewek f i ich wzajemnej odległości d . Wielkość F nosi nazwę ogniskowej układu.

Masz do dyspozycji:

- dwie jednakowe soczewki skupiające w oprawkach,
- źródło światła (żarówka od latarki) na statywie,
- ekran,
- linijkę,
- papier milimetrowy do wykonywania wykresów.

Obmyśl metodę wyznaczenia F i a . Podaj interpretację parametru a . Wykorzystując wyniki pomiarów oraz wiedząc, że ogniskowa soczewek f i ogniskowa układu F związane są zależnością:

$$\frac{1}{F} = \frac{2}{f} - \frac{d}{f^2},$$

wyznacz wartość ogniskowej użytych do doświadczenia soczewek skupiających.

Rozwiązanie

Z treści zadania wiadomo, że odległości przedmiotu x i obrazu y od soczewek (patrz rysunek) związane są zależnością:

$$\frac{1}{x-a} + \frac{1}{y-a} = \frac{1}{F}. \quad (1)$$

Ponadto ogniskowa układu F związana jest z ogniskową soczewek f i ich odległością d wzorem:

$$\frac{1}{F} = \frac{2}{f} - \frac{d}{f^2}, \quad (2)$$

Wzór (1) przyjmuje prostą postać gdy $x = y$. Oznaczając odpowiednie y przez y_1 znajdujemy:

$$\frac{1}{F} = \frac{2}{y_1 - a}. \quad (3)$$

Również gdy odległość przedmiotu od soczewek x jest bardzo duża wzór (1) przybiera prostą postać:

$$\frac{1}{F} = \frac{2}{y_\infty - a}. \quad (4)$$

gdzie y_∞ oznacza odległość obrazu od soczewki gdy odległość przedmiotu jest bardzo duża („nieskończona”).

Z wzorów (3) i (4) dostajemy:

$$\begin{aligned} F &= y_1 - y_\infty, \\ a &= 2 \cdot y_\infty - y_1. \end{aligned} \quad (5)$$

Wzory te stanowią podstawę wyznaczenia F oraz a .

Wzory te dały dość dokładne wyniki w przypadku gdy „nieskończona” odległość przedmiotu od soczewek x wynosi około 1 m.

Można jednak użyć dokładniejszych wzorów, nie zakładających, że odległość przedmiotu od soczewki jest bardzo duża. Oznaczając tę odległość przez x_2 i odpowiadającą jej odległość obrazu przez y_2 dostaniemy:

$$F = \frac{(y_1 - x_2) \cdot (y_2 - y_1)}{(y_2 - y_1) - (y_1 - x_2)}$$

oraz

$$a = \frac{y_1 \cdot (x_2 + y_2) - 2 \cdot x_2 y_2}{(y_1 - y_2) - (x_2 - y_1)}.$$

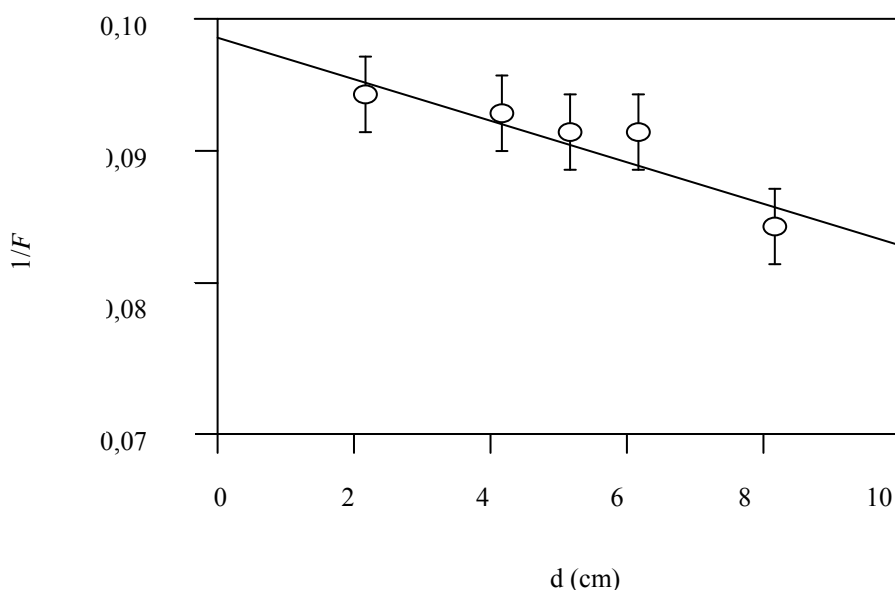
W dalszej analizie będziemy posługiwali się uproszczonymi wzorami (5).

Parametr a ma prostą interpretację fizyczną. Równanie (1) jest takie samo, jak równanie pojedynczej soczewki cienkiej. Wielkość F pełni rolę ogniskowej. Sugeruje to, by układ soczewek zastąpić jedną zastępczą soczewką cienką. Nie jest jednak jasne, w którym miejscu soczewka zastępcza mogła by być umieszczona. Równanie (1) pokazuje jednak, że odległość przedmiotu od soczewki zastępczej powinna różnić się od x (odległość przedmiotu od soczewki lewej) o pewną odległość a , również odległość obrazu od wypadkowej soczewki powinna różnić się od y (odległość obrazu od soczewki prawej) o taką samą odległość a . Tak więc nie jest możliwe zastąpienie układu dwóch soczewek przez jedną soczewkę zastępczą.

Do doświadczenia użyto dwóch soczewek płasko-wypukłych umocowanych w „koniach” z ławy optycznej. Jako źródło światła służyła żaróweczka od latarki zasilana baterią płaską. Obraz oglądany był na ekranie papierowym. Ekran ten ustawiono w takiej odległości od soczewek, by obraz świecącego włókna żarówki był możliwie ostry. Warunek ten dawał możliwość ustawienia ekranu z dokładnością do około 0,5 cm. Dla danej odległości między so-

czewkami (zmierzonej linijką) mierzono odległości przedmiotu (żaróweczki) i obrazu od soczewek. Na tej podstawie można było wyznaczyć y_1 oraz y_∞ . Przykładowe wyniki podane są w tabeli I. Na tej podstawie sporządzono tabelkę wartości y_1 i y_∞ dla danego d (tabela II). Każdy pomiar y_1 i y_∞ powtórzono trzykrotnie i wzięto wartość średnią. Wielkości F i a obliczono ze wzorów (5).

Następnie wykonano wykres zależności $\frac{1}{F}$ od d . Zgodnie ze wzorem (2) zależność ta jest liniową, co widać wyraźnie na wykresie (rys. 3). Ekstrapolacja tej prostej od $d = 0$ daje wartość $\frac{2}{f}$ (odwrotność ogniskowej pojedynczej soczewki), zgodni z wzorem (2). W danym przypadku otrzymano $\frac{2}{f} = 0,096 \text{ cm}^{-1}$ co daje $f = 21 \text{ cm}$.

Rys. 2.

Na niepewności pomiarowe wyznaczonych wielkości F , a i f zasadniczy wpływ mają niepewności pomiarowe mierzonych wielkości y_1 i y_∞ . Pomiary odległości przedmiotu i ekranu od soczewek były obarczone niepewnościami pomiarowymi około 0,5 cm, wynikającą ze skończonej grubości soczewek. Dokładność ustawienia ekranu (aby uzyskać ostry obraz) była rzędu 0,6 cm. Ponadto wartość y_∞ wyznaczona była przy dużej, ale skończonej odległości przedmiotu od soczewek, co prowadzi do błędu systematycznego. Przy niepewności pomiarowej y_1 , y_∞ wynoszącym 0,5 cm niepewność pomiarowa F oraz a wynoszą 0,7 cm. Wartość ta jest nieco zaniżona ze względu na występowanie błędu systematycznego.

Tabela I

Przykładowe wyniki pomiarów x i y . Wszystkie wielkości podano w cm

$d = 2$									
x	100	80	60	40	30	23	20	19	
y	9,5	10	12,5	14	15	18	20	20,5	
$d = 6$									
x	116	52	34	30	26	21	19,5	18	15
y	9	10	13	13,5	15	17	19	20,5	24,5

Tabela II

Wyniki pomiarów y_∞ i y_1 oraz wyznaczone wartości a i F . Wszystkie wartości podano w cm

y_∞			y_1			d	F	a	$1/F$
9,2	9,4	9,2	20,0	19,8	19,9	2,0	10,6	-1,3	0,094
9,0	9,0	9,1	19,6	19,7	19,6	4,0	10,7	-1,6	0,093
8,6	8,8	8,5	19,5	19,6	19,6	5,0	10,9	-1,9	0,092
8,8	8,9	8,8	19,8	19,7	19,9	6,0	11,0	-2,3	0,091
8,0	8,1	7,8	19,8	19,8	19,7	8,0	11,7	-3,9	0,085

Znając wzór (2) można nieco inaczej poprowadzić pomiary, eliminując błąd systematyczny. Zauważyć można, że niezależnie od wartości d wielkość y_1 jest równa ogniskowej pojedynczej soczewki. Jeśli bowiem przedmiot umieszczony jest w ognisku jednej soczewki to światło po przejściu przez tę soczewkę biegnie równoległe do osi optycznej. Druga soczewka skupia je w swoim ognisku. Ponieważ soczewki są jednakowe, to ognisko drugiej soczewki jest od niej oddalone o taką samą ogniskową f . Mając zmierzoną wartość y_1 czyli f , oraz d , można wykorzystać wzór (2) do wyznaczenia $\frac{1}{F}$. Ze wzoru (3) wyznaczyć można a .

Korzystając z wyników pomiarów zawartych w tabeli II odczytujemy, dla przykładu dla $d = 2$ cm:

$$\frac{1}{F} = \frac{1}{10} - \frac{2}{400} = 0,095 \text{ cm}^{-1}.$$

Stąd:

$$F = 10,5 \text{ cm}$$

$$a = -1,0 \text{ cm}.$$

Wartość ogniskowej pojedynczej soczewki wynosi, według tego pomiaru y_1 , czyli 19,9 cm. Niepewność pomiarowa f jest tu równa niepewności pomiarowej y_1 , czyli wynosi około 0,5 cm. Przy tak przeprowadzonym pomiarze dokładność jest lepsza.

Proponowana punktacja

1. Za pomiary x i y	5 pkt.
2. Za wyznaczenia F i a	6 pkt.
3. Za wyznaczenie f	6 pkt.
4. Za interpretacje parametru a	1 pkt.
5. Za podanie rachunku błędów	2 pkt.

Wskazówki dla organizatorów

Do doświadczenia należy użyć soczewek skupiających o ogniskowej 10 – 20 cm. Mogą to być soczewki okularowe lub inne. Średnica soczewek nie powinna być mniejsza niż 2 cm. Soczewki powinny być zamocowane w oprawach umożliwiających ich równoległe ułożenie. Najlepiej nadają się do tego „konie” z ławy optycznej. Jako źródła światła najlepiej jest użyć żaróweczki od latarki. Nie należy używać latarki z lustrem odbłaskowym. Linijki do pomiaru odległości powinny być dostatecznie długie, najlepiej 50 cm. Sale powinny być przyciemnione.